

“HİÇ KİMSE EŞİT DEĞİLDİR ANCAK BAZILARI DAHA EŞİT DEĞİLDİR”: BYUNG-CHUL HAN VE NEOLİBERALİZMİN GELECEĞİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Ferhat APAYDIN* & Samet ZENGİNOĞLU**

Öz

Günümüz toplum modelini genel olarak yansıtan en iyi olgu neoliberalizmdir. Günümüz dünyasını tüketiminden kültürüne, oy verme davranışından eğitime, hukuka bakışından demokrasi algısına, giyim tarzından konuşmasına, bilgi teknolojilerine hakimiyetten sosyal medyaya ve daha birçok alanda etkileyen en önemli unsur neoliberalizmdir. Neoliberal toplum devlet müdahalesine karşı olan ama müdahale ile yöneten, çoğunluğun temsil ettiği demokrasiye açık olan ama azınlık yönetimiyle sonuçlanan, hukukun üstünlüğünü benimseyen ama üst sınıfı koruyan bir hukuk pratiği, eşit oy hakkına sahip tüm bireyleri diğer çoğu konuda eşitsizliğe sürükleyen, sürdürülebilir çevre kavramı gibi kavramlarla çevreci görünüp çevreyi kirleten, toplumun çoğu tarafından kabul gören ama toplumun çoğunu yoksullaştıran ve olup biten birçok şeyi meşrulaştırmak için bilimsellik retoriklerini kullanan bir fenomendir. Bu fenomenin çelişkilerine dair literatürde yoğun bir eleştirel perspektif ile karşılaşmak mümkündür. Zira neoliberalizmin söylemsel “vaatleri” ile pratikteki yansımaları arasında büyük çelişkiler gözlemlenmektedir. Lakin bir yandan da bu çelişkileri bizatihi neoliberalizmin başarıları olarak görmek/analiz etmek de olanaklıdır. Bu çalışma, bu genel bağlamı göz önünde bulundurmak suretiyle neoliberalizmin yansımalarına odaklanarak, bu odakta Byung-Chul Han’ın görüşlerini ve eleştirilerini değerlendirmek amacını taşımaktadır. Bu amaç dahilinde, çalışmada neoliberalizmin bireyler üzerindeki tahakkümünün hem bireyi ön plana çıkaran hem de bireyi ve onun geleceğini yok sayan bir dönüşümü inşa ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Neoliberalizm eleştirisi, Kapitalizm, İktisadi Gelişme.

** Öğr. Gör., Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fapaydin@adiyaman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5637-3813>

** Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sametzenginoğlu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6061-8388>

“NO ONE IS EQUAL, BUT SOME ARE MORE UNEQUAL THAN OTHERS”: RECONSIDERING THE FUTURE OF NEOLIBERALISM WITH BYUNG-CHUL HAN

Abstract

Neoliberalism is the best phenomenon that reflects today's social model in general. It is the most influential factor in the modern world, influencing consumption, culture, voting behavior, education, the view of the law, the perception of democracy, how people dress, how they speak, mastery of information technologies, social media, and many other areas. Neoliberal society is a phenomenon that opposes state intervention but is governed through intervention, that is open to democracy represented by the majority but results in minority governance, that adopts the rule of law but protects the upper class, that drives all individuals with equal voting rights to inequality in most other matters, that appears to be environmentalist with concepts such as sustainable environment but pollutes the environment, that is accepted by most of society but impoverishes most of society, and that uses the rhetoric of science to legitimize many things that are happening. It is possible to encounter an intense critical perspective in the literature on the contradictions of this phenomenon. This is due to significant contradictions between neoliberalism's discursive "promises" and its practical manifestations. On the other hand, these contradictions can be perceived/analyzed as neoliberalism's own successes. Taking this general context into account, the purpose of this study is to concentrate on neoliberal reflections and to evaluate Byung-Chul Han's views and criticisms. For this purpose, the study contends that neoliberalism's dominance over individuals creates a transformation that both emphasizes and ignores the individual and his or her future.

Keywords: *Neoliberalism, Critique of neoliberalism, Capitalism, Economic Development.*

Giriş

Kapitalizmin ekonomik motoru sermaye birikimi ve dolaşımıdır. Bu motor zaman içinde sendelemekte, boğulma krizleri geçirmekte, tamamen durma tehditleri savurmakta ya da bazen hiç uyarmaksızın dönemsel patlamalarla ileri geri savrulmaktadır. Bazen tüm insanlık için rahat yaşama umutları yeşermişken yeniden tehlike çanları çalmaktadır. Dahası çağdaş kapitalizm cinsiyet ayrımcılığını ve şiddeti kendi yararına kullanmakta ve beyaz olmayan insanları insan sınıfının dışına çıkararak buradan çıkar maksimizasyonu gerçekleştirmektedir (Harvey, 2015a: 14-21). Bourdieu (2021) neoliberalizmi sınır tanımayan bir sömürüye benzetir. Bir defa bu ideoloji başından itibaren soyutlamaya dayalı ve genellikle matematik üzerine şekillenen bir kuramdır. Bu soyutlama bireysel rasyonaliteyle özdeş, dar ve katı tanımlı bir rasyonalite anlayışına dayanmaktadır. Neoliberalizmin kusursuz piyasa ütopyasına doğru, finansal alanlardaki kuralsızlaştırma (*deregulation*) politikasıyla olanaklı hale getirilen süreç, piyasa mantığı önünde engel oluşturabilecek tüm kolektif yapıları tartışmaya açmayı ve

bütün politik önlemleri engellemeyi hedefleyen bir yapıya dönüşmüştür. Toplumsal gücünü, sözde çıkarlarını temsil ettiği kişilerin politik-ekonomik gücünden alan neoliberalizm, iktisat ile toplumsal gerçeklerin birbirlerinden kopuşunu küresel çapta beslemektedir. Toplumsal gerçeklere baktığımızda örneğin, esnek çalışma şartlarıyla neoliberalizmin herkesi halinden memnun görüntüsüyle nasıl sömürdüğünü ele alabiliriz. Esnek çalışmanın hükümrancılığı çalışma hayatında gitgide daha fazla başvurulmuş şu düzenlemeler aracılığıyla kurulmaktadır: Kısa süreli sözleşmeler ya da taşeronla çalışma, devam eden bir yeniden yapılanma, aynı şirket bünyesinde oluşturulan özerk şubeler, çok-yönlülüğe mahkûm ekipler arasındaki sınırsız rekabet ve sonuçta ücret ilişkisinin bireyselleştirilmesi yoluyla oluşan kişisel rekabet. İşte bunların gerçekleşme biçimi ise bireysel hedeflerin tespit edilmesi, mülakatların kişiye özel oluşturulması, maaş artışı ve primlerin yetenek ve liyakat esasların göre yapılması, bireyselleştirilmiş kariyerler, basit birer ücretli olan bazı yöneticilerin ‘serbest meslek erbabı’ şeklinde kendi satışlarından ve mağazadan sorumlu hale getirilerek kendi kendilerini sömürmelerini sağlayacak ‘sorumlu kılma’ stratejisi, katılımcı yönetim teknikleri gereğince uygulanan otokontrol sistemi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sonuçta çalışma hevesi ve iş yetiştirme baskısı altında çalışmayı sorumlu kademelerle sınırlı kalmamak üzere geniş alanlara dayatan bu rasyonel denetim teknikleri, kolektif oluşumları ve dayanışmaları bu şekilde zayıflatmaktadır.

Eşitsizliğin hızla yükseldiği neoliberal dünyada en iyi varsayımlar altında bile (özellikle gelişmekte olan piyasalarda büyümeye dair iyimser bir tablo) eğer eşitsizlik 1980’den beri izlediği yolu izlerse 2050 yılında dünyanın en üst (zengin) %1’inin gelir payı (bugün yaklaşık %20’dir) %24’ün üzerine çıkabilir. Ancak dünyanın en yoksul %50’si bu senaryoda daha da yoksullaşarak gelir payı bu zaman diliminde %10’dan %9’a düşecektir (Alvaredo vd., 2019: 299). Eğer bu korkunç tablo gerçekleşirse dünyanın geleceğine karamsar bakmamak mümkün olmayacaktır. Her ne kadar düşük gelirli ülkeler sürekli büyüme trendleri yakalayıp büyüseler de bu senaryoda dünya eşitsizliğinin azalacağına dair beklenti söz konusu olmayacaktır. En üst %1’lik kesim ile en yoksul %50’lik kesimin dünya gelirinden aynı payı alabilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Görünen o ki dünyadaki eşitsizlikler var olmaya devam edecektir. Neoliberalizmin egemen olduğu dünyamızda geleceğe dair pozitif bir yaşam tahayyül etmenin yolu neoliberalizmin eşitsizlik yarattığı olgusunun kabulü ile başlamalıdır. Gelecek nesillere temiz bir çevre, adil bir gelir, adil bir bölüşüm, müreffeh bir yaşam bırakmak için neoliberalizmin yarattığı eşitsizliklerin sorgulanması elzemdir. İnsanlar neoliberal ekonominin sorunlarının nasıl çözümleneceği üzerine acil cevaplar aramaktadırlar. Bu çalışma neoliberal sistemin sorgulanması ve alternatif politika önerilerinde okuyucuya ve sonraki çalışmalara bir katkı niteliğindedir. Literatürde neoliberalizmin çelişkilerine ve eksikliklerine dair çokça çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışmaların büyük bir kısmında somut önerilerden söz

edilmemiştir. Literatürdeki bu eksiklik dikkate alınarak bu çalışmanın özgünlüğü neoliberal sistem eleştirilerinin yanı sıra gerçek yaşama dair somut politika önerilerinin sunulmasıdır. Ayrıca bu çalışma neoliberal teori ve onun varsayımlarıyla Byung-Chul Han'ın şimdiye kadarki eserlerinde neoliberal dünyaya dair gözlemlerini ve eleştirilerini onun perspektifiyle harmanlamaktadır.

Çalışmada öncelikle neoliberalizmin tarihsel ve teorik çerçevesine değinilmektedir. Bu yaklaşım eleştirel ve sorgulamacı bir tutumla gerçekleştirilmektedir. Sonrasında ise çağdaş bir eleştirel düşünür olarak Byung-Chul Han'ın neoliberalizme dair görüşleri sunulmaktadır. Güney Koreli yazar ve kültür kuramcısı Byung-Chul Han (1959-...) 2012'den beri Universität der Künste Berlin'de dersler vermekte ve gerek iktidarın çeşitli veçhelerine (Han, 2020a) dair açıklamaları gerekse de neoliberal dünyanın yansımalarına dair görüşleri dikkat çeken argümanlar sunmaktadır. Akabinde ilk iki odak noktası çerçevesinde geleceğe dönük projeksiyonlar analiz edilmektedir. Nihai olarak ise bütün bu genel çerçeve dahilinde sonuç bölümünde genel bir değerlendirme ortaya konulmaktadır.

1. TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: KAPİTALİZM-NEOLİBERALİZM ELEŞTİRİSİ

Sosyal bir bilim dalı olan iktisat biliminin ortaya çıkış nedeni, insan ve insan ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan üretim, değişim, bölüşüm ve tüketim sorunlarıyla; iktisadın giderek kendi öznesinden uzaklaşması, sosyal gerçekleri terk edip rasyonel bireyciliğe yakınlaşması sorunu tartışılır hale gelmiştir. Dahası bu bilim dalı bireyi toplumdan soyutlayan ve başka bireylerle ilişkisi bulunmayan bir varlığa indirgemiş durumdadır. Mevcut egemen iktisat anlayışı, yani kapitalizm (neoklasik iktisat) insanı sadece bir üretim faktörü olarak görmektedir. Kapitalizm zaman içinde daha da dönüşmüş olsa ve kökleri daha eskiye¹ dayansa da özellikle 1970-1980'li yıllar sonrasında neoliberalizm adıyla literatüre tam anlamıyla yerleştiği söylenebilir. Neoliberalizm, serbest piyasa mekanizması kullanılarak ve sistemin oluştuğu tarihsel koşullardan önemli ölçüde soyutlanarak, bütün araçları, kuramları ve kurumları kapitalizme göre şekillendirilen bir dönüşümdür.

Her ne kadar kapitalizm ve onun yeni sağıdaki yansıması olan neoliberalizm yakın anlamda kullanılsa da farklı olduğunu ifade eden çalışmalar da vardır. Bu bağlamda Gilbert'e (2015) göre, neoliberalizm ve kapitalizm farklı türden olgulardır. Kapitalizm bir ideoloji değildir. Ancak neoliberalizm serbest piyasalara, bireysel özel mülkiyete vb. inanç gibi bir şeyi belirtmek için kullanılır. Dolayısıyla neoliberalizm kapitalist sistemin

¹ Neoliberalizmin ilk ortaya çıkışı 1947 yılında adını İsviçre'deki bir kaplıcadan alan ve İsviçre'de kurulan Mont Pelerin Society'nin (MPS) kuruluşuna dayanır. Bu topluluğun kuruluşu özgür insan tanımlaması üzerinedir. Şöyle ki; özgür bir birey ancak ve ancak merkezi devletin ekonomideki tüm faaliyetleri şekillendirdiği, ekonomik yaşamın kolektif normlarla organize edildiği, devletin yegâne güç olarak rol aldığı bir yapıdan, serbest piyasanın bireyci yapısına ve ekonomide 'bırakınız yapsınlar' sloganının hâkim olduğu topluma geçişle mümkündür (Kozanoğlu vd., 2015: 14).

ideolojisidir. Bu inanç dizisinin adı temelde liberalizmdir. Bir liberal kapitalist olabilir veya olmayabilir ve bir kapitalist liberal olabilir veya olmayabilir. Tarihsel olarak liberalizm, kapitalistlerin varsayılan ideolojisi olsa da bu hiçbir şekilde evrensel bir kural değildir. Kapitalizmde amaç, sermaye birikiminin olduğu bir dizi sosyal pratiklerdir. Neoliberalizm ise belirli bir siyaset felsefesinin ve inançlar kümesinin ve onlar tarafından şekillendirilen insan doğası ve ekonomisi hakkında bir şeyler anladığını iddia eden ve insan doğası ve ekonomisi hakkındaki anlayışlarının, insan gelişimini en üst düzeye çıkarmak için hükümet mekanizmalarının nasıl kullanılacağına dair üstün iç görüşler sağladığını iddia eden siyasi programların adıdır. Bu inançlardan biri, insan gelişimini en üst düzeye çıkarmanın tek gerçek yolunun kapitalistlerin kârlarını en üst düzeye çıkarmak olduğudur. Dolayısıyla neoliberalizm bu amaca ulaşmak için kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve finansal piyasaların kuralsızlaştırılması (*deregulation*) gibi bir dizi mekanizmalara taraftır.

Tarihsel olarak incelendiğinde, kapitalist sistemin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında yükselişiyle birlikte işçi sınıfı ve ezilen halklar üzerindeki sömürsü ve baskısı sonucunda kapitalizme karşı mücadele de yükselmiştir. Sovyet devrimiyle kapitalist sistemde ilk gedik açılmıştır. Akabinde bunlara neoklasik ekonomiyi, dolayısıyla kapitalist sistemi sarsan o tarihe kadarki en derin büyük bunalım (1929 krizi) eklenmiştir. Bunun üzerine, İkinci Dünya Savaşı da eklenince ezilenler ve ezenler arasındaki güç dengesi tarihte ilk defa ezilenler ve sömürülenler lehine gerçekleşmiştir. Sosyalist blok genişlemiş ve dünya üzerinde önemli bir güç elde etmiştir. Özellikle 1929 bunalımının ortaya çıkardığı ideolojik sarsıntı kapitalizmi bazı tavizler vermeye mecbur bırakmıştır. Zira ekonomide devlet müdahaleciliğini savunan Keynesçi politikalar hâkim olmaya başlamıştır. Ancak her şeye karşın etkin sermaye odakları ideolojik saldırı için deyim yerindeyse kolları sıvamışlardır. Çünkü egemenliğin yolu beyinleri sömürgeleştirmekle mümkündür ve bunu yapmak için ideoloji şarttır. Savaş sonrası dönemde başlayan neoliberal ideolojik tezler piyasaya hemen sürülememiştir, zira henüz koşullar uygun görülmemiştir. Nitekim ancak 1970’li yıllarla birlikte ideolojik karşı saldırı için koşullar uygun hale gelmiştir. Çünkü sistem kendi krizini yaşamıştır, ayrıca enerji krizleri ve stagflasyon gibi Keynesçi politikaların çözümlenemediği sorunlar da eklenmiştir. Yeni dönemde eğer piyasaya müdahale edilmezse herkesin azami faydasını gerçekleştireceğinin öğretilmesi gerekmiştir. Tam da bu noktada ‘bilimsellik’ retoriği devreye girmiştir. Neoliberalizm bir defa devletten, politikadan, siyasi partilerden bağımsız kuruluşlarda çalışan sözde tarafsız bilim kuruluşları ve uzmanlar tarafından üretilmiştir. Bu amaçla dernekler, vakıflar, politika üretim merkezleri, araştırma merkezleri, danışmanlık kuruluşları gibi “Think Tank”ler devreye sokulmuştur. Bu ‘tarafsız’ “Think Tank”ler sermaye tarafından yapılan bağışlar (vergidan muaf bir şekilde) ve devlet bütçesinden önce vakfa veya başka bir bağımsız kuruluşa aktarılan paralarla finanse edilmiştir (Başkaya, 2010: 123-127).

Dolayısıyla emeğiyle geçinenlerden burjuvaya bir aktarım söz konusu olmuştur. Görüldüğü üzere, finanse edenin değil finanse edilenin yönettiği sözde temsili bir demokrasi olgusu bu sürecin başka bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Neoliberalizm, toplumdan soyutlanmış rasyonel bir birey gibi davranmakla kendi insanlığını duyumsamak için toplumsal varlık olarak davranmak ikileminde kalan bir bireyin yaşadığı serbest bir piyasa sistemiyle var olmaktadır. Piyasa toplumu, piyasanın merkezde olduğu bir toplum modeliyle var olduğundan, sistemin yaratılması, insanı çıkar (kazanç) güdüsü ile aç kalma korkusu altında bir “iktisadi birey” (*homo economicus*) olarak davranmaya zorlayan bir insan tipinin yaratılmasına bağlıdır. Öyleyse insan bu sistemin gereklerine boyun eğmelidir. Neoliberalizmin piyasa sisteminde etkin olması için iki şarta ihtiyacı vardır: girişim özgürlüğü ve sözleşme serbestliği. Bu iki unsur da ancak özel mülkiyetin varlığı ile gerçekleşir (Özel, 2015: 25-38). Özel mülkiyet, emek dahil her türlü üretim aracının değiş tokuşunu garanti altına alır. Sözleşme özgürlüğü ise bu değiş tokuş sonrası edinilen mal ve hizmetlerin tanınmasını garanti altına alır. Ayrıca eklenmelidir ki; bu değiş tokuşun olabilmesi için bireyler, önceki durumlarından daha iyi bir duruma yükseleceğine inanmalıdırlar. Bu da daha yüksek bir çıkar güdüsü altında girişim özgürlüğünün varlığını garanti eder.

Teorik olarak neoliberal bir devlet güçlü bireysel özel mülkiyet haklarını, hukukun üstünlüğünü, serbest işleyen bir piyasayı ve serbest ticareti savunur. Bununla birlikte pratikte ciddi paradoksları ve belirsizlikleri haizdir. Bu paradoks ve belirsizlikleri Harvey (2015b: 75-78) şu şekilde açıklamıştır: Neoliberalizmin savunduğu serbest rekabet genelde tekelci yapılarla sonuçlanır. Zira piyasaya giren güçlü firmalar zayıfları piyasadan atarlar. Öyleyse devlet tarafından piyasaya girişin önüne engel konulması gerekmektedir. Ancak bu, neoliberalizmin karşı çıktığı en temel argümanlardan biridir. Bir diğer çelişki piyasa başarısızlıklarıdır. Başka bir ifadeyle bireylerin ve firmaların piyasa dışındaki sorumluluklarını üzerlerinden atmalarıdır (*dışsallık*). İktisadi birimler ekonomik faaliyetleri sırasında çevreye ya da başka bir ekonomik faaliyete zarar verebilmektedirler ki bu durumda ‘negatif dışsallık’ söz konusudur. Birey ya da firmaların çevreye ya da başka bireye/işletmeye zarar vermesinin maliyetine çoğunlukla katlanmadıkları görülmektedir. Atık su, karbon salınımı vb. birçok negatif dışsallık durumunu önlemenin en önemi yolu devletin müdahale etmesidir. Bazı neoliberalerler kısmi bir müdahaleyi (vergilendirme, teşvik vb.) kabul etse de neoliberalizmin doğasına aykırı olduğu bir gerçektir. Kaldı ki müdahaleyi savunanlar kirleten öder prensibi ya da vergileme gibi çözüm önerileriyle durumu daha da içler acısı hale getirmektedirler. Çünkü zengin elitlerin parasını ödediği sürece çevreyi diledikleri kadar kirletme hakkına sahip oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine neoliberalizmde herhangi bir bilgi asimetrisinin olmaması gerekliliği savunulur. Ancak pratikte bakıldığında daha çok bilgiye zengin azınlıklar sahipken çoğunluk olan sınıfın çoğu bilgiye ulaşamadıkları görülmektedir.

Son olarak neoliberalizmin politik çelişkileri vardır. Bireyler seçimlerinde her ne kadar özgür gibi gözükseler de vakıflar yerine asla sendika gibi kolektif kurumları seçmemeleri gerekmektedir. Neoliberalizm, sosyalizm, komünizm ve hatta çoğunluğun yönetimi gibi korkuları için demokratik yönetimlere güçlü engeller getirmişlerdir. Dahası önemli kararlarda demokratik olmayan ve sorumlu tutulmayan kurumlara (IMF ve Dünya Bankası gibi) bel bağlamaktadırlar. Aslında toplumun özgürlüğü söz konusu bile değildir. Gerçek olan tek şey azınlığın özgürlüğü ve çıkarları için çoğunluğun özgürlüğü neoliberal yöntemlerle (aslında müdahale ile) kısıtlanmaktadır.

Kapitalizm en klasik tanımıyla eşit olmayan bir mübadeleye dayanır, o piyasaya dayanan bir hakimiyet sistemidir ve doğal kaynakların aşırı tüketilmesine ve doğanın aşırı kirletilmesine yol açan bir sistemdir (Fülberth, 2014). Neoliberalizm özellikle küreselleşme, finans, bilgi-iletişim ve teknolojik gelişmelerle birlikte kapitalizmin daha yeni halidir. Bu süreç üretimin uluslararasılaştığı, ulus ötesinde üretimin ve dağıtımın yaygınlaştığı, piyasada kamu/devlet etkinliğinin azaltılmaya başlandığı ve diğer sosyal devletçi politikaların terk edildiği bir dönüşümdür. Lapavitsas (2019) olgunlaşmış kapitalizmin finansallaştığını ifade eder. Finans sektörü kâr etmenin ve gündelik hayatı düzenlemenin yanı sıra ekonomi politikasına yön vermektedir. Finansallaşma kapitalizmin üretim yapmadan nasıl kazanç sağlanacağı konusunda çok önemli araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Neoliberal ideolojinin belirlediği emek ve finans piyasalarının kuralılaşmasıyla finansallaşma dönüşümü gerçekleşmiştir. Finansallaşma sebebiyle daha spekülâtif sermaye hareketleri, daha istikrarsız ekonomiler, krizler ve eşitsizlikler yoğunlaşmaktadır.

Dünyanın büyük ölçüde neoliberal fikirler tarafından yönetildiği genel kabul görmüş durumdadır. Özellikle 1990’lar sonrasında post-politika² (*post-politics*) ve post-ideoloji³ (*post-ideology*) gibi fikirler neoliberal hegemonya için bir kılıf oluşturmuştur. Kapitalizm, yeni sağın 1980’lerde agresif bir şekilde ittiği anlatıya solun boyun eğmesi sürecidir. Bu bağlamda kapitalist gerçekçilik⁴ kavramından söz etmek mümkündür. Öyle ki kapitalist

² Post politika, ekonomik bir sistem olarak neoliberal kapitalizmin, siyasi ideal olarak parlamenter demokrasinin, ahlaki bir temel olarak insanlılık ve kapsayıcı kozmopolitiğin kaçınılmazlığı etrafında bir uzlaşımın inşa edildiği bir durumdur. Bunun yanı sıra bu kavram, eski ideolojik vizyonları geride bırakma ve yeni sorunlarla yüzleşme, gerekli uzman bilgisi ve insanların somut ihtiyaçlarını ve taleplerini hesaba katan özgür müzakere sürecini ifade eder. Ayrıca post politik parlamenter kural, taahhütsüz ve çatışmasız bir şekilde her şeyin siyasallaşmasına izin verir (Swyngedouw, 2010). Post politika tartışmayı kışkırtma, direniş ve vatandaşlık fikirlerini yeniden canlandırma yeteneğidir. Post-politik analize göre, neoliberal fikirlerin kamu üzerindeki hegemonyası apolitikleşme sürecini yaratmaktadır (MacGregor, 2014).

³ Post ideoloji, kimilerine göre derin siyasi iç görü ve modernleşmenin sonucuyken, kimilerine göre ise şiddetli bir baskının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Post-ideoloji, Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra Doğu Avrupa’da ‘büyük ideolojilere’ (grand narratives) duyulan güvenin azalmasını ve bunların daha özel kimlik söylemleriyle ikame edilmesini ve siyasi alana teknokratik, idari ve yönetsel yaklaşımların çoğalmasını ifade eder (Makarychev ve Yatsyk, 2017).

⁴ Fisher (2011) tarafından geliştirilen bir kavramdır. Kapitalist gerçekçilik ile ifade edilmek istenen, kapitalizmin tek geçerli ekonomik ve siyasal bir sistem olduğudur. Dahası kapitalizm bununla da kalmaz, artık kapitalizme tutarlı bir alternatif tahayyül etmek bile imkânsız hale gelir.

gerçekçilik, esasen işin ve daha geniş anlamda gündelik hayatın apolitikleşmesiyle ilgilidir. İş yerinde kötüleşen ücret ve diğer koşullar, rekabetçi, küreselleşmiş bir dünyada her şeyi olduğu gibi kabul etmeyi öğretmektedir. Örneğin, sendikalar ücret sözleşmelerinde çoğu durumda boyun eğmek durumunda kalmaktadırlar. Adeta teslimiyet ve kadercilik olguları kabullenilmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte siyaset sadece sandıkta uğraşılan bir yer haline gelmektedir. Kısaca kapitalist gerçekçiliği siyasi bir konum olarak değil, siyasi katılımı ve özdeşleşmeyi engelleyen bir şey olarak görmek daha gerçekçi olacaktır (Fisher ve Gilbert, 2013: 90-91). Bu nedenle kapitalizmin siyasi katılımı engellemek üzerine kurulu bu apolitizasyon sürecinden çıkış için atılacak ilk adımın insanların karar verme süreçlerine katılımını sağlayacak yeni yollar aramak olduğunu söyleyebiliriz.

Başkaya (2010) neoliberalizmi, kapitalist sömürüyü ve emperyalist yayılmayı meşrulaştırmak olarak ifade etmektedir. Ona göre neoliberalizm artık emperyalist savaflara, sıradanlaşan teröre, etnik boğazlaşmalara, kitle katliamlarına çevresel felaketler eşlik etmektedir. Bunun yanı sıra kanlı diktatörlükler ve sözde ileri demokrasiler toplumlara güvenlik, refah ve mutluluk vad ederek dünyayı çığırından çıkarmaya devam etmektedirler. Bilim ve ilerleme adına nice vahşetler meşrulaştırılıp dayatılmaktadır. İnsanlar, bir açlık ve sefalet girdabına kapılmadıkları sürece çılgınca tüketim yapan kölelere dönüşerek robotlaşmaktadırlar. Akıllara sığmayacak şekilde bir metalaşma süreci insanlığa dair her şeyi yok etmektedir. Küçük bir küresel elitin beşerî ve doğal kaynakları yağmalaması, insanî değerlerin aşınması, insan soyunun aşağılanması, uygarlığın bir gereği ve hatta başarısı olarak sunulmaktadır.

Klasik liberalizm ile neoliberalizmin her ikisinde de *homo economicus* vardır. Ancak her ikisinin de *homo economicus*'ları farklıdır. Klasik liberalizmde *homo economicus* bir mübadele partneridir. Ancak neoliberalizmde mübadele partneri olarak bu *homo economicus* yerine, kendisinin şirketi, kendisinin sermayesi, kendisinin üreticisi, kendi gelirinin kaynağı olan başka bir *homo economicus* anlayışı hâkimdir (Foucault, 2015). Neoliberalizmde insan bencil ve aynı zamanda rasyoneldir. Çünkü iktisadî akılcılık her durumda kendi çıkarlarını başkalarının çıkarlarından üstün tutmak, bir durumdan sağlanacak faydayı/çıkarı maksimuma çıkarıp, o durumdan doğabilecek maliyeti de minimuma indirmektir. Akılcılıkla daha da pekişen bencillik bu sistemde adeta kutsanmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak bu tür toplumlarda “narsizm” (aşırı ben-merkezcilik) de artık sıradan ve doğal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Ruben, 2011: 55-56). Modern toplumlarda birey toplumdaki diğer bireylerle rekabet etmek durumundadır. Rekabetin ötesinde onlarla çarpışmak, onları yenmek ve onları bir kenara itmek durumu söz konusudur. Birey diğer bireyleri kendisinin mevcut zamandaki değil gelecekteki rakibi olarak görmektedir. Başka ifadeyle birey mutluluğu bugünkü başarıda değil gelecekteki başarıda arayacaktır. Dolayısıyla herkes herkesin gelecekteki rakibi konumundadır. Bunun sonucu bireyler arasında ruhsal bir gerilim

ortaya çıkmaktadır. Bu düşmanca gerilim sürekli bir korku, doymazlık, alışveriş, sabırsızlık gibi kişilik özellikleri ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle birey anlamlı ve düzenli bir sosyal yaşamdan yoksun olarak yaşamaya başlamaktadır (Akgün, 2014: 22). Bu süreci ortaya çıkaran temel faktörlerden biri kapitalist üretim tarzının yabancılaşma olgusudur. Yabancılaşma⁵ süreci kişilerde yaratıcılığın ortadan kalkması, sosyal ilişkilerden kopma, zihinsel bozukluklar, yaşama karşı nötr tavır sergileme, uyuşturucu kullanımı, intihar eğilimi, bencillik, tüketim çılgınlığı, sorgusuz itaat, teslimiyetçilik, kadercilik ve sosyal değer yargılarına ilgisiz düzensiz bir yaşam gibi etkilerde bulunur. Öyleyse yabancılaşmış emek yabancılaşmış bir toplumla sonuçlanacaktır. Sonuçta kontrolsüz bir zenginleşme, zengin-yoksul makasının devasa boyutlara ulaşması, çevrenin zarar görmesi, kendi ürettiği tarafından tehdit edilen bir yoksul grup, insanların kutuplaşıp ayrıştığı, sınıf, ulus, ırkçılık, cinsiyetçilik ve dinî nefret tarafından bölündüğü, birçok şeyin metalaştığı vb. birçok sorunlu yaşam alanı yaratılmaktadır (Morris, 2022). Örneğin çevreye verilen zarar bağlamında Fisher (2011: 28), kapitalizm ile iktisadi felaketler arasında doğrudan ilişki kurar ve bunların tesadüfi olmadığını iler sürer. Fisher’e göre bu sistemde çevresel sürdürülebilirlik mümkün değildir. Şöyle ki; sermayenin sürekli genişleyen bir piyasa yapısına ihtiyaç duyması ve büyüme fetişi, sürdürülebilirliği kendi içinde yok edecektir. Fisher ayrıca kapitalist toplumlarda zihinsel sağlık problemlerinin, kişisel problemlerden ziyade siyasal bir kategori olarak incelenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Çağdaş dünyada neoliberalizmi yönetim kavramından ayrı düşünmemek gerekir. Yönetişim kavramı toplumun ve insan davranışlarının düzenlenmesinde devletin merkezi rolünden uzaklaşmasını vurgular. Yönetişim, yönetimsiz yönetmek ve devletin içinin boşaltılmasından doğmuş bir pratik olduğu için, neoliberalizmin yayılması için oldukça uygun bir olgudur. Yönetişim kavramı devlet ile özel sektör ya da diğer bir ifadeyle egemen ile piyasa ilişkileri arasında karşıtlık oluşturmak yerine iş birliği yapmayı savunur. Ayrıca komuta ve kontrol mekanizmalarının yerini müzakere ve ikna süreçleri alır. Modern neoliberal yönetim sorumlu birim ve bireyleri tecrit edip girişimci ruhu sağlayarak yetkiyi, karar alımını, politikanın ve davranış normlarının işleyişini devreder. Birey ve birimleri kendilerinden sorumlu hale getirerek bütünü kuvvetine zeval getirmeyerek ve ortaklaştırmaksızın iş birliği yapmayı öne çıkarır. Neoliberalizmde yetki devri resesyonlar, krizler, işsizlik, çevre sorunları gibi büyük ölçekli

⁵ Marx’a göre yabancılaşmanın zemininde, insanların kendi emekleriyle yarattığı ürünlerle bizzat kendi emekleriyle kurduğu ilişki yer almaktadır. Yabancılaşma durumunda, insanın kendi eylemleri kendisi tarafından yönetilmekten ziyade onun üstünde ona karşı işleyen bir güç durumuna geçmektedir. Marx’ta emeğin yabancılaşması, emeğin çalışanın dışında olması, işçinin emeğinde kendini yadsıması, kendini mutsuz hissetmesi, bedenine ziyet etmesi olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla kişi artık kendini sadece yemek, içmek ve üremek gibi hayvansal güdülerde ve nadiren konut edinme, süslenme gibi hususlarda aktif olarak görmeye başlar. Kısaca Marx, yabancılaşmayı emeğin kendi ürününün yabancı bir varlık olarak emeğin karşısında durması olarak ifade etmektedir. Dahası yabancılaşmayla işçinin kendi emekleri işçiye hükmeder hale gelmektedir (Marx, 2021). Marx’ın bu kavramla ifade etmek istediği aslında işçi ile kapitalist arasındaki süreçtir. Şöyle ki, işçi kapitalist için zorla çalışır ve bu ürünü kapitalist kendine mâl eder. Bu süreci Marx kapitalist sömürü olarak ifade etmektedir.

sorunların, sistem içindeki bu sorunlarla baş etmesi mümkün olmayan küçük ve güçsüz birimlere aktarılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda eğitim ya da akıl sağlığı alanında devlet finansmanında sorun yaşandığında (kesinti), bu girişimlerin sorumluluğu belediyelere, belediyeler tarafından okullara veya yerel yönetimlere bağlı alt hizmet birimlerine, daha sonra da karar alma yetkisi olan ama bu özerklik ve egemenliği kullanmak için ihtiyaç duyulan kaynaklardan yoksun bırakılan daha alt birimlere devredilmektedir. Böylelikle yetki devri ile talimattan ziyade teşvik unsuru ile belli neoliberal reformlar harekete geçirilmiş olmaktadır (Brown, 2021a: 141-152). Günümüz esnek çalışma ya da evden çalışma sistemlerinde birçok kurumun hiçbir sigorta, emeklilik gibi maliyetlere katlanmadan çalışılan süre karşılığında ödeme yapması, kurumların bu çalışma düzenlemelerini alt birimlere yetki devri yapmasıyla ilgilidir. Bu yetki devri, normların uygulanması bakımından oldukça güçlü ama sendikalar gibi işçi örgütlenmeleri açısından oldukça zayıf bir sistem yaratmaktadır.

Neoliberal devlet, işlerin yolunda gitmediği çelişkili ve politik olarak istikrarsız süreçlerde yeni muhafazakâr ideolojiye başvurmaktadır. Zira yeni muhafazakârlık, iktidarın seçkinler tarafından elde tutulması, demokrasiye olan güvensizlik ve piyasa özgürlüklerinin sürdürülmesi ve diğer neoliberal özelliklerle oldukça tutarlıdır. Yeni muhafazakârlık birtakım ahlaki değerlerle, beyaz işçi sınıfının çoğunluğu sağladığı bir sınıf iktidarını yeniden kurma çabalarının ürünüdür. Bu ahlaki değerlerin özünde feminizm, eşcinsel hakları, pozitif ayrımcılık ve çevrecilik gibi yeni toplumsal hareketlere karşıtlık yatmaktadır. Neoliberalizmin sahiplendiği temel değerler ise kültürel ve etnik milliyetçilik, ahlaki doğruluk, Hıristiyanlık (evanjelizm), aile değerleri ve yaşam hakkı gibi olgulardır. Bu bağlamda son yıllarda Avrupa'daki göçmen karşıtlığı, sağ kanat faşizminin yükselişi, Endonezya'nın Çinlilere karşı yaptığı katliamlar gibi birçok örnek verilebilir. Sonuçta neoliberalizmde ayakta kalabilmek için her yolun mubah olduğu fikri esas kılınmaktadır. Neoliberal devlet ayakta kalabilmek için rekabetçi bir aktör olma savıyla milliyetçiliği kullanır. Rekabet ile gelip geçici kazanalar ve kaybedenler yaratılır. Bu ise kendi içinde milli bir gurur ve ulusal bir ruh arayışının temelini oluşturur. Örneğin ülkeler arasındaki spor müsabakaları etrafındaki milliyetçilik vurgusu bu bağlamda değerlendirilmektedir (Harvey, 2015b: 89-93).

Neoliberal iktisat ve serbest piyasaya dair tartışmaların birçoğu sınıfsal güç ile toplumsal ve ekonomik eşitsizliğin diğer biçimlerini yok saymaktadır. Sistemde bir kaynağın ya da bir metanın en iyi kullanımı toplumun değil, ona en yüksek fiyatı vererek sahip olanların faydasını artırır. Piyasa toplumu devlet tarafından düzenlenen değil, devleti düzenleyen bir sistemdir. Örneğin 2008 küresel krizinde kapitalist devletlerin birincil önceliği büyük finans şirketlerini kurtarmak olmuştur. Böylece toplumun en zenginlerinin serveti korunmaktayken, milyonlarca insan sefalete sürüklenmiştir. Kapitalizm altındaki gelirin, refahın ve gücün yoğunlaştırıldığı ve eşitsizliğin büyüdüğu bir süreçte gerçek anlamda

demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Neoliberalizmde gerçek bir demokrasiden ziyade, demokrasinin kimi biçimsel öğelerinin üst sınıfın çıkarları tarafından yönetildiği bir sistem hakimdir. Aslında demokrasi, kapitalizm altındaki bir işleyişte teknik olarak imkansızdır. Sözcüğün diğer anlamıyla gelirin, refahın ve gücün yoğunlaştırıldığı ve eşitsizliğin büyüdüğü bir yerde gerçek anlamda demokrasiden söz etmek mümkün değildir (Foster ve Magdoff, 2014: 126-128). Kapitalizm ya da onun metalaşma süreci dünya genelinde başat hale geldiği oranda yıkım süreci de dünya ölçeğinde işlemeye başlamaktadır. Bu yıkım bilinmelidir ki sadece insanî varoluşu değil, her şeyi tehdit eder hale gelmektedir. Ancak kapitalizmin insanı tehdit ediş süreci yapısal ve sınıfsal bir süreçtir (Yılmaz vd., 2006: 11). Benzer şekilde Harvey’e (2015b) göre neoliberalizm sınıf iktidarını tesis etmek için oluşturulmuş bir projedir. Esas belirleyici olan şey ise bu süreci sağlayacak sınırsız sermaye birikimidir. Zira asıl amaç sınıf iktidarını en üstteki elitlere geri vermektir. Başka bir ifadeyle sermaye birikimi sağlayarak sınıf iktidarını elitlere vermenin yolu neoliberalizmden geçmektedir. Dünyaya kapitalist egemenliği kabul ettirmenin yolu demokrasinin bir araç olarak kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. İnsanların belirli aralıklarla oy kullanmasıyla sanki süreci etkiliyorlarmış gibi bir yanılsama söz konusudur. Dünyanın zenginliği ufacak bir küresel elitin elinde toplanmakta ve de bu durum yoksullardan oluşan çoğunluğa karşı koz olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla demokrasi, tabir yerindeyse tam bir sirk oyunu gibi seyirciyi oyalamaktadır. Burada belirtilmek istenen, demokrasinin kötü bir kavram olduğu değil, kötü bir araç olarak kullanıldığıdır (Başkaya, 2010).

Foucault’ya (2015: 111-128) göre neoliberalizm, Adam Smith tarzı bir 18. yüzyıl klasik liberalizmden oldukça farklı ve çok daha yeni bir şeydir. Klasik liberalizmde önemli olan piyasanın kendi kendine işlediği serbest bir alan yaratılmasıdır. Bu kendi kendine işlerlik görünmez el⁶ (*invisible hand*) sayesinde gerçekleşir. Ancak neoliberalizmde önemli olan piyasa ekonomisinin genel kurallarına iktidarın icrasının nasıl uyum sağlayacağıdır. Yani neoliberalizmin amacı boş bir alanı özgürleştirmekten öte, piyasanın genel ilkelerini genel yönetim sanatına yansıtmaktır. Klasik liberalizmde temel amaç, rekabetin olduğu somut ve gerçek alanı fiilen kurmaktır. Klasik liberalizmde “Bırakınız yapsınlar”dan yoksun bir piyasa ekonomisi, yani müdahaleciliğe varmayan aktif bir politika söz konusudur. Ancak neoliberalizm için “bırakınız yapsınlar” sloganı gerekli olsa da yeterli değildir. Daha ziyade ihtiyatlı, etkin ve daima müdahaleci bir piyasa aslında söz konusudur. Neoliberal toplumla artık mal ve hizmetlerin mübadelesi ve ticaretten ziyade rekabet mekanizmaları öne çıkmaktadır. Bu

⁶ Görünmez el kavramı bir metafordur. Açık bir ifadeyle serbest piyasa mekanizmasının kendi kendine hareket ettiren görünmeyen bir metafor için kullanılan bir kavramdır. Bu kavramı ilk defa A. Smith “The Theory of Moral Sentiments” (1759) adlı eserinde kullanmıştır. Görünmez el serbest piyasaların kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bireyleri, toplumsal olarak gerekli olanı üretmeye nasıl teşvik edebileceğini anlatmak için kullanmıştır. Diğer bir deyişle bu kavramla anlatılmak istenen, sonuçlarını bilmeyen ancak tamamen kendi çıkarları peşinde koşan bireylerin faydalı ekonomik ve sosyal sonuçlar yaratacağı vurgusudur.

mekanizmaların kapsayıcılığının maksimum seviyede olması önemlidir. Yani amaç ticaretten ziyade rekabet dinamiğine tâbi tutulan bir toplum yaratmaktır. Dolayısıyla süpermarket toplumu yerine şirketler toplumu yaratmak neoliberalizmin katkısıdır. Yaratılmak istenen homo economicus artık mübadele, alışveriş, tüketim insanından daha öte bir şeydir. O halde yeni homo economicus artık, şirket, girişim ve üretim insanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Neoliberalizm kendi ekonomik piyasa modelini başta çalışma, eğitim, sağlık, politika, çevre, refah, yönetim ve tasarım olmak üzere çoğu alana aktarabilmiştir. Neoliberalizm sadece sermaye olgusunu hayata geçirmekle kalmaz, öznenin doğası ve onun ekonomi piyasasıyla ilişkisine dair olanaklar yaratır. Neoliberalizmde temel mesele insanlığın varoluş biçimidir. Açık bir ifadeyle insanın (özne) kendisiyle ve ötekilerle nasıl ilişki kuracağı, nasıl davranacağıdır. Özne ile çevresi arasında kurulan bu ilişkiler sözde özgürlük deneyimi vadedecektir. Neoliberalizm insan bilgisine, sosyal karmaşaya ve piyasaya dair söylemlerinden dolayı bireyleri yönetmeye zemin oluşturur. Bireyler dünyanın gerçek karmaşıklıklarına ilişkin ancak çok sınırlı düzeyde bilgi (asimetrik bilgi) edinebilirler. Dolayısıyla neoliberalizmin iddia ettiği toplumun bireyler tarafından planlanması temelsiz bir aksiyomdur. O halde bunu yapan asıl düzenleme piyasadır. Piyasa tüm düzenlemelerde ve organizasyonlarda devletten daha başarılı ve beceri sahibidir (Spencer, 2018).

Tarihin çok eski zamanlarından beri iktidar ve güç meselesi insanlığın yönetme/yönetilme meselesini günümüze kadar taşımıştır. Bu anlamda J. Bentham tarafından geliştirilen Panoptikon⁷ modeline atıfta bulunmakta fayda var. Bu kavram iktidarın görünmeden geniş kitleleri kontrol etme felsefesi üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca bunun otorite odaklılık ve hapis, tecrit, zorla çalıştırma, eğitim gibi bütün kurumlara uygulanabilir olması dikkat çekmektedir (Özdel, 2012: 24). “Hapishanenin Doğuşu” adlı eserinde Foucault, benzer şekilde panoptikonun önemli etkisinin, mahkûmda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halinin yaratmasından kaynaklandığını ifade eder. Mahkûm sürekli görülmekte ama kendisi kuleyi görememektedir ve de bunun farkındadır. Daha doğrusu tutuklu ne zaman gözetlendiğini tam olarak bilmez. Dolayısıyla bu mimari yapı öyle etkilidir ki, kulede hiçbir gözetmen olmasa bile iktidar mekanizması otomatik olarak işlemeye devam etmektedir. Bu bağlamda Foucault panoptikonu harika işleyen bir makineye benzetir. Panoptikonun gözetim mantığı şu şekilde işler: Bir tutukluyu iyi davranmaya, deli olanı

⁷ Bu kavram Jeremy Bentham’a ait bir kavramdır. Şöyle ki, Panoptikon kavramı hapishane mimarisinden yola çıkarak yapılan bir kavramsallaştırma olmakla birlikte günümüzde iktidarın denetim biçimleri açısından yerini korumaktadır (Çoban, 2008). Bentham’ın 1785 yılında tasarladığı hapishane inşa modelidir. Kavram ‘pan’ (bütün) ve ‘opticon’ (gözlemlemek) sözcüklerinin birleşimiyle türetilmiştir. Panoptikon sekizgen şeklindedir mimari olarak bir kontrol kulesi üzerine inşa edilmiştir. Mahkûmlar gözetleme kulesini görememekle birlikte kendilerinin ne zaman izlenip-izlenmediğini bilmemektedirler. Dolayısıyla oyundaki en iyi hamle daima izlendikleri varsayımı üzerinden bir davranış sergilemek zorunda kaldıklarıdır. Bu hapishane modeli bir kara ütopya olmakla birlikte Bentham’a göre panoptikon, bir üst aklın gücü elde etmesi sürecidir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Bentham vd., 2016).

sakinleştirmeye, işçiyi çalıştırmaya, öğrenciyi özenli ve düzenli olmaya, hastayı tedaviye uymaya zorlayabilmektedir. Dahası bu zorlamayı güç kullanmadan yapabilmesi dikkat çekmektedir (Soysal, 2011: 467). Günümüz kapitalizminde iktidar yeni iletişim teknoloji araçları sayesinde tüm mahremiyeti hiçe sayarak tüm toplumu bir şekilde gözetlemektedir. Panoptikon artık sadece hapishane ya da fabrikalar değil, bunun yanı sıra tüm toplumsal bütünlük panoptik makinenin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse panoptikon kavramı biçim değiştirerek yeni bir panoptikona dönüşmüştür. Bu yeni panoptikon ‘enformasyon panoptikonu’ ya da ‘süper panoptikon’ gibi birtakım yeni adlandırmalara dönüşmüş durumdadır. Bu yeni panoptikon kavramı J. Bentham’ın cezaevi modelinden çok farklıdır ve komplekstir. Şöyle ki; burada duvar, pencere, kule ve gardiyan yoktur. Dolayısıyla birey artık cansız bir metaya indirgenmiş durumdadır (Çoban, 2009: 7). Günümüz sosyal medya (facebook, instagram, tiktok vb.) uygulamaları ve diğer internet tarayıcıları ile birlikte iktidarın işini kolaylaştıran insanın kendini gönüllü olarak teslim ettiği bir süreç ortaya çıkmıştır.

Öte yandan neoliberalizm sadece sanayinin terk edilip hizmet sektörüne yoğunlaşmadan (sanayisizleşme), seçkinlerin iktidarından, eşitsizliğin artışından, beyaz işçi sınıfının imal edilmesinden, sendikali işlerin kaybindan ve sosyal devlet politikalarının terk edilmesinden ibaret değildir. Eğer bu şekilde ifade edilirse neoliberalizmin huzursuzluğunun sebebi sadece ekonomik faktörlere bağlanır. Ancak neoliberalizmi ekonomik politikaya ya da rasyonelliğe indirgemek birçok açıdan maluldür. Bir defa beyaz olmanın imtiyazlarına duyulanım yatırımlarını (ekonominin ötesinde bir şey olarak), geleneksel ahlak ve kültürde Birinci Dünya⁸’ya özgü varoluşu kavramak imkansızlaşır. Benzer şekilde geleneğin hiyerarşilerinin ve dışlamalarının ailedeki değerler ve bireysel özgürlük adına demokratik eşitliğe karşı mücadele etme girişimini de anlamak zorlaşacaktır. Dolayısıyla neoliberalizmin ürettiği ve teşvik ettiği ancak amaçlarıyla çelişen kuvvetleri ve yeni siyaset oluşumlarını da kavramak güçleşir. Sonuçta neoliberalizm salt ekonomik olarak düşünüldüğünde mekânın örgütlenmesi hususunda üç farklı değişikliğe karşı körleşiriz. Şöyle ki; bunlardan birincisi, küreselleşmenin ardından ulus-devlet ufkunun kaybolmasıdır. Zira bu süreç tüm toplumların geleceğe dair beklentilerinde dönüşümler yaratmıştır. Göçmen hareketleri, sermaye akışları, dijitalleşme ve tedarik zincirleri bu süreci dönüştürmüştür. Dahası bu dönüşüm hem yeni göçmen hareketlerine neden olmuş hem de göçmenleri Batı’ya kabul eden politikalara karşı kin doğurmuştur. Dolayısıyla bu değişimi kabul edenler ile bu dönüşüme isyan edenler arasında ciddi bir bölünme ortaya çıkmıştır. İkincisi, toplumların neoliberal yıkımı ile ilgilidir. Neoliberalizmle, demokrasinin ihtiyaç duyduğu yurttaş eşitliği ve toplumsal fayda kaygısı mekânı kaybolmaktadır. Bu sırada dijitalleşmedeki ilerlemeler, ülkeye bağlılıktan ve demokrasiden uzaklaşmış yeni bir toplumsallık yaratmıştır. Bu yeni toplumsallık hiçbir güç

⁸ ABD ve müttefikleri için kullanılır. Dolayısıyla kapitalist ve demokrasi yanlısı ülkelerdir.

paylaşımı, oy hakkı, farklı fikirleri müzakere edebilme, kapsayıcılık ya da çoğulluk protokolüne sahip değildir. Son mekânsal değışiklik finansal sermayenin yükseliş ve dünyadaki değer ölçüsüyle ilgilidir. Her şeyi yöneten ama hiçbir yerde oturmayan finans güçleri ile karşı karşıya kalınmaktadır. Finansın hükümdarlığı daha evvel küreselleşme ile birlikte adeta özdeşleşen ülkeye bağılıktan uzaklaşma ve dahası iktidarın da mekândan arındırılmasını ve dönüşümünü içerir hale gelmiştir (Brown, 2021b: 198-200).

2. BYUNG-CHUL HAN VE NEOLİBERALİZMİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİSİ

Şu ana değin ifade edilen hususlar neoliberalizmin birçok perspektifte ortaya çıkardığı sonuçları ve tezahürleri ortaya koymuştur. Bu hususlar bağlamında; “kendi kendini sömürü”, “rekabetin boyutları”, “yabancılaşma”, “girişimci birey”, “birey ve birimlerin kendilerinden sorumlu olması”, “sözde özgürlük”, “gözetleme ve mahremiyetin çözülüşü/yok oluşu”, “sosyal medya ve insanın gönüllü teslimi” gibi odak noktaları aslında Han’ın da dikkat çektiği bağlamlara doğrudan işaret etmektedir. Ayrıca bir bakıma yine onun ifade ettiği “disiplin toplumu”na dair emareler de birinci bölümün odağındaki neoliberal dünya açısından okunabilmektedir. Bununla birlikte Han, bu perspektifi göz önünde bulundurarak özgün bir neoliberalizm analizi ortaya koymaktadır.

Han, neoliberalizmi kapitalizmin mutasyon geçirmiş hali olarak tanımlamakta ve neoliberalizmin başarısını sağlayan yapısal etkenlere dair tespitleri ortaya koymaktadır. Onun kendine has köle-efendi diyalektiği, performans toplumu vurgusu, özgürlük efsanesi ve şeffaflık toplumuna dair söylem ve değerlendirmeleri bu husustaki düşünsel inşa sürecine işaret etmektedir. Öncelikle Han, neoliberal dünya içerisinde insanın konumunu anlamlandırmaya/açıklamaya çalışmaktadır. Bu konum; doğrudan büyüme, endüstriyelleşme ve tüketim faktörleri ile doğrudan ilişkili görülmektedir. Han’a 2021a: 7) göre, günümüzde büyüme dediğimiz şey, esas itibariyle kanseri andırmaktadır. Çünkü tıpkı kanser gibi büyümenin de nereye gittiği belli olmayan hızlı bir çoğalması söz konusudur. Dolayısıyla bu belirsiz gidişte üretim de giderek daha fazla yıkıma benzemektedir. Bu yıkım içerisinde, insanlığın kendine yabancılaşması belli bir raddeye, hatta “kendi imhasını ona estetik bir haz gibi yaşatma raddesine” ulaşmaktadır. Dolayısıyla buradaki “kendini imha”bir bakıma onun hayatta kalmak için kendimizi canlı canlı gömdüğümüz tezi ile ifade edilmektedir. Çünkü esas olan hayatta kalmak ümidiyle ölü bir değer olarak sermayenin biriktirilmesi hususudur (Han, 2021a: 16). Asıl odak noktasının insan olmaması neoliberalizmin yurttaşı tüketici haline getirmesi, onu dönüştürmesi nedeniyledir. Bu nedenle yurttaşın özgürlüğü yerini tüketicinin “edilginliği”ne bırakmaktadır (Han, 2020b: 19). Edilgin tüketicinin karşısında (ya da yanında), sadece üretime odaklanan emekçi yer almaktadır. Zira emekçinin tek muhtemel eylemi şeyleri üretmek ve tüketmektir. Bu

durum, düşünceyle bir arada bulunmanın zıddıdır. Verimlilikteki ivme serbest zaman oranını artırsa da bu zaman artık ne yüce eylemler adına ne de boş zaman olarak kullanılmaktadır. Bilakis serbest zaman çalışma sonrası dinlenme veyahut da eğlenme için kullanılmaktadır (Han, 2021d: 108). Dolayısıyla tam da bu noktada Han (2021c: 17), artık günümüzde Foucault’un ifade ettiği gibi “hastaneler, tımarhaneler, hapishaneler, kışlalar ve fabrikalardan oluşan bir disiplin toplumu”nun söz konusu olmadığına dikkat çeker. Zira bu alanların yerini “fitness salonları, bürolardan oluşan gökdelenler, bankalar, havaalanları, alışveriş merkezleri ve gen laboratuvarları” almış durumdadır (Han, 2021c: 17). Burada ifade edilen, tüketici, yurttaş ve emekçi nazarındaki görüşler aynı zamanda insanın yaşadığı dönüşüme de işaret etmektedir. Yani endüstriyelleşme ile birlikte sadece makineler değil insanlar da yeni bir boyut/konum kazanmıştır. Bu durum, ona göre endüstriyelleşmenin sadece dünyayı mekanikleştirmediği, aynı zamanda insanları da “terbiye” ettiği vurgusunu gündeme getirmektedir. Buradaki terbiye etme ifadesi, insanların davranışlarının ve bedenlerinin zaman-emek verimliliğine uygun hale getirilmesidir (Han, 2021d: 99).

Bu uygunluğun tesisinde yukarıda ifade edilen “disiplin toplumunun” artık olmaması önemli bir aşamayı teşkil etmektedir. Bu aşama, Han’ın sözünü ettiği köle-efendi diyalektiğinin temellerini oluşturmaktadır. Buna göre, disiplin ve bir bakıma da sanayi toplumunun sistemini koruyan iktidar “baskıcı”dır ve sanayi toplumunda emekçiler, fabrika sahipleri tarafından sömürülmüştür. Dolayısıyla dıştan gelen bu vahşi sömürü karşısında emekçilerin bir protestosundan ya da direnişinden söz etmek mümkün olmuştur. Lakin neoliberal sistemde iktidar baskıcı değildir, çünkü iktidar mekanizmaları sisteme içkindir. Somut bir karşı taraf/düşman artık yoktur. Artık emekçi bir girişimciye dönüşmektedir: “Kendi kendinin girişimcisine.” Bu nedenle de herkes kişi olarak bu sistemde hem efendi hem de kendi “efendilik”inin kölesidir (Han, 2021a: 24-25). Bu çok verimli bir bağlamdır: “İnsanların kendiliğinden egemenlik ilişkilerine boyun eğmelerini sağlayan iktidar” tekniğinin çok verimli hamlesidir aynı zamanda (Han, 2020b: 24). Çünkü insanları itaatkâr kılmak yerine bağımlı kılmak mümkündür (Han, 2021a: 25) ve bu bağımlılıkta insanın bizatihi kendine uyguladığı baskı, dışarıdan/dıştan gelen baskıdan çok daha ölümcüldür (Han, 2020c: 18). Neoliberalizm, böylece emekçiyi/işçiyi “girişimci” haline getirmiş olduğu için bir bakıma başkası tarafından sömürülen işçi/emekçi sınıfını komünizm değil, aslında neoliberalizm ortadan kaldırmıştır. Çünkü “sınıf mücadelesi” insanın kendisi ile olan “iç savaşı” haline dönüşmüştür (Han, 2020b: 15). Peki bu iç savaşın nedeni nedir sorusu akla geldiğinde ise Han bu soruya şu eksende bir yanıt sunmaktadır (2020b: 16): “Neoliberal performans toplumunda başarısız olan kişi, toplumu ya da sistemi sorgulamak yerine başarısızlığından kendini sorumlu tutar ve utanç duyar. (...) Sömürülen artık devrimci değil depresiftir.” Başarının sırrı bir bakıma “performans toplumu”nun inşasındadır. Çünkü motivasyon adımları, inisiyatif alma becerileri ve proje çağrısı gibi hamleler insanın sömürülmesi bağlamında

“kırbaçlardan ve emirlerden” çok daha verimli hale gelmektedir-ki bu husus da “tahakkümsüz sömürü” (Han, 2020c: 17) olarak tanımlanmaktadır. Böylece; “kendini mükemmelleştirmeye çalışmanın kendini tümüyle sömürme olduğu” ortaya çıkmaktadır (Han, 2020b: 38). Burada aynı zamanda “özgürlüğün zorlamaları”ndan söz edilmektedir. Öyle ki yapa”bilme” yapabilme özgürlüğü, emir ve yasaklar dile getiren yap”malı”sıdan yapmalısından daha fazla zorlama üretmektedir ve “yapmalısın”ın yapmalısının bir sınırı vardır “yapabilme”nin yapabilmenin ise sınırı yoktur. Böylece efendisi olmaksızın kendisini “gönüllü” olarak sömüren mutlak köle ortaya çıkmaktadır (Han, 2020b: 11-12) ve bu aynı zamanda özgürlüğün de sömürüsüdür.

Bu sömürü, küreselleşme ve dijitalleşme süreçleri ile birlikte de devam etmektedir. Çünkü artık dijital panoptikonun sakinleri, tamamen gönüllü olarak kendilerini sergilemektedirler. Bu aynı zamanda “kendini sömürme”nin bir başka boyutudur ve *Big Brother*’a ihtiyaç duyulmamaktadır. Çünkü, artık “kendimizi kendi isteğimizle sergileriz” (Han, 2020b: 47). Han’ın bu yaklaşımı onun şeffaflık bağlamındaki görüşleri ile örtüşmektedir: “Şeffaflık neoliberal bir aygıttır” (Han, 2020d: 12). Şeffaflığın dünyası eylemlerin ve duyguların temsil edildiği/yorumlandığı bir tiyatro değildir. Söz konusu olan bu dünyada mahremiyetlerin sergilendiği-satıldığı-tüketildiği bir “pazar”dır (Han, 2020d: 53). Şeffaflık etik ve politik olduğu kadar ekonomik alanda da kendisini göstermektedir (Han, 2021e: 108). Bahsi geçen “pazar”da sosyal medya çok önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki burada “her özne kendi reklam nesnesidir (Han, 2020d: 27). Dolayısıyla yukarıda ifade edilen performans toplumu ile şeffaflık toplumu aynı mantıkla hareket etmektedir (Han, 2020d: 70). Aynı zamanda özgürlük burada da sömürülmektedir. Çünkü şeffaflık toplumu bir güven toplumu değildir. Aksine bir kontrol toplumdur (Han, 2020d: 11). İlgili kontrol toplumunda şeffaflık da bir bakıma “aynılık diktatörlüğü”dür (Han, 2021e: 105). Aynılık diktatörlüğü her şeyin ve herkesin standart/tek-tip bir hal almasını ifade etmektedir.

Şeffaflığın insan üzerindeki etkisi kadar mesafe/mekân üzerinde de etkisi ortaya çıkmaktadır. Şeffaflık toplumunda her türlü mesafenin ortadan kaldırılması gerekliliği bulunmaktadır. Lakin burada bir nüans söz konusudur. Buradaki mesafesizlik yakınlık anlamında değildir. Mesafesizlik, bilakis yakınlığı da yok etmektedir: “Yakınlık mekân açısından zengindir, mesafesizlik ise mekânı yok eder” (Han, 2020d: 30). Mesafenin ortadan kalkması, mahremiyetin de ortadan kaldırılmasıdır. Şeffaflık toplumu artık her şeyin sergilendiği bir toplumdur. Her öznenin kendi reklam nesnesi mevcuttur ve her şey “sergi” değeriyle ölçülmektedir (Han, 2021e: 106-107). Şeffaflık kadar “pürüzsüzlük” de çağın temel göstergeleri arasında yer almaktadır. Pürüzsüzlüğün güzel olarak algılanması pozitif toplumu ortaya çıkartmaktadır. Ancak burada şu husus göz ardı edilmemelidir: pürüzsüz olan ne yaralanır ne de direnç gösterir. Arzuladığı beğeni (*like*) olmaktadır (Han, 2021b: 3). Pozitif toplum vurgusunda bir başka açıdan “öteki”nin ve

“yabancı”nın olumsuzluğu ortadan kalkmaktadır. Lakin olumsuzluğun azalması “şiddet”in de azalması anlamına gelmemektedir. Olumluluğun da şiddeti vardır (Han, 2021e: 10). Bu savaş kişinin kendisi ile olan savaşı ile ilgilidir. Her şeyin ve herkesin olumluluk toplumu içerisinde var olduğu bir durumda insanlar eziyetle ya da acıyla başa çıkamamaya başlamaktadır -ki yukarıda ifade edilen sömürülenin depresifliği bu noktada hatırlanmalıdır (Han, 2020d: 20; Han, 2022: 23). Han bu genel çerçeve dahilinde neoliberalizmin görünen ama çoğu kez görülmeyen bir bağlamını ortaya koymaktadır. Bu bağlam, neoliberalizmin inşa ettiği boyutların nasıl bir dönüşüm yaşadıklarına dair de dikkat çeken ipuçları sunmaktadır. Aslında bu ipuçlarına dair temel göstergelerin birinci bölümde analiz edilen boyutlarla ilgili olduğu ve boyutlara özgün bir katkı sunduğu düşünülmektedir.

3. GELECEĞİN TOPLUMU VE YENİ YOLLARIN İCADI

Neoliberalizm sermayenin çıkarlarıyla halkın çıkarları çatıştığında sermayenin çıkarlarını koruyan, seçkinlerin iktidarını sürekli kılan, devletin birçok işlevini kapitalist sınıfın ele geçirmesini sağlayan bir projedir. Dolayısıyla böyle bir projenin başarısını ölçmenin yolu bu amaçlara yaklaşmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda Harvey (2015b) neoliberalizmin genel başarısını 18 Ocak 2013'teki OXFAM medya brifingine dayandırmıştır. Bu brifinge göre son otuz yılda eşitsizliğin dehşet verici bir şekilde arttığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda bakıldığında ABD milli gelirinin en üstteki %1'lik kesimin payı iki kat (%10'dan %20'ye) artmıştır. Dahası %0,01'lik kesimin payı dört kat artmıştır. Görüldüğü üzere seçkin ama azınlık olan sınıf daha önce görülmemiş boyutta zenginleşmiştir. Üstelik bu eşitsizlik yoksul-zengin bakılmaksızın İngiltere, Çin, Rusya, Brezilya, Meksika, Kuzey Amerika, Avrupa, Japonya gibi birçok ülkede gerçekleşmiştir. Zengin elitlerin ‘iyi bir krizi asla boşa harcamamak gerekir’ sloganı, 2008 küresel kriz sonrasında eşitsizliğin daha da arttığı bu dönemde doğrulanmıştır. Nihayetinde, seçkin sınıf küresel iktidara sahip olmaktadır ve böylece küresel çapta plütokrazi⁹ yükselmeye devam etmektedir.

Neoliberalizmin gerek kendi yasaları gerekse tutarsızlıkları ve çelişkileri kaçınılmaz acı sonuçlar doğuracak gibi görünmektedir. Neoliberalizm, birbirleriyle savaşan milliyetçilik uygulamalarını ortaya çıkarmıştır. Yeni muhafazakâr yapılar neoliberalizmin çelişkilerinin çözümü gibi görünse de ilginç bir şekilde yeni sorunlar doğurmaktadır. Şöyle ki, bu yeni muhafazakâr yapılar oldukça otoriter milliyetçilik yarışlarını doğurmuştur. Bunun en güzel örneği, Rusya'da Putin ve Çin Komünist Partisi'nin iktidarlarının doğurduğu otoriter milliyetçi yapılardır. Bu acı sonuçlardan kaçınmanın yolu, neoliberal çelişkilerin çözümü için başvuru olan yeni muhafazakâr yapıları terk etmek olmalıdır (Harvey, 2015b: 94). Bunun

⁹ Zengin bir grubun siyasi iktidarı elinde bulundurması ya da yön vermesidir (Bayram, 2019: 71). Bu bağlamda neoliberalizmin zengin bir azınlık zümrenin iktidarını elinde bulundurması açısından ikisi arasında yakın ilişki olduğu söylenebilir.

yanında bu mücadelede en etkili yollardan biri insanların siyasete dahil olabileceği yeni yolların icadı olacaktır.

Yapılması gereken önemli işlerden bir tanesi demokrasi olgusunun içini doldurarak onu asıl ihtiyacı olanlara vermekle işe başlamaktır. Yaşanılan kötülüklerin, yoksulluğun, sefaletin, şiddetin, terörün, etik yozlaşmanın, soykırımların, kültürel ve çevresel tahribatın vb. temelinde kapitalizm yatmaktadır. Ancak kapitalizm kavramından hiç söz edilmemektedir. Kapitalizm, piyasa ekonomisi gibi güzellemlerle adı çağrılmadan kullanılmaktadır. Dünyanın birçok üniversitesinde iktisat bilimi adıyla, ancak dünyanın gerçekliğiyle neredeyse hiç bağlantısı olmayan kapitalist ekonomi dersleri okutulmaktadır. Adıyla çağırılmamak adeta bilim fetişizmine dönüşmektedir ve kötülüklerin devamını sağlamaktadır. Çağdaş dünyada insanlık sömürgeleşmiş durumdadır, ancak bunun farkındalığı konusunda yetersizlikler söz konusudur. İnsanlık, bilincini sömürgecilikten kurtarmalıdır. Bunun için öncelikle zihinlerin özgürleşmesi gerekmektedir (Başkaya, 2010).

Diğer yandan siyasi kararlar alınırken genellikle toplumsal maliyetin hesaplandığı görülmez. Bu maliyetlerin iktisadi maliyetlere dâhil edilmesi noktasında toplumun tüm eleştirel güçlerinin ısrarcı olması gerekmektedir. Bir siyasi kararın sonucu olarak işsizlik, hastalık, intihar, aile içi şiddet, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi maddi ve manevi büyük maliyetler ortaya çıkabilmektedir. Egemen iktisadi bakış açısı, her şeyi (üretim, adalet, sağlık vb.), maliyetleri ve kârı da bireyselleştirerek ele almaktadır. Şu hâlde entelektüellerin, sendikaların ve derneklerin mücadelesi öncelikle devletin zayıf düşürülmesini önlemek amacıyla olmalıdır. Dahası disiplinler arası, uluslararası ve kolektif bir araştırma mekanizmasında araştırmacıları ve politik mücadeleye örgütlerini bir araya getirmek çok önemlidir. Uluslararası alanda bilgiyi birleştirip dolaşıma sokmak gerekmektedir (Bourdieu, 2021). Bunların yanı sıra kolektif dayanışmaların mümkün merteye artırılması gerekmektedir. Zira bireyselleşen, yalnızlaşan toplumlar hareketsiz kalırlar.

Ayrıca daha önce bahsedildiği üzere eşitsizliğin artarak devam ettiği bu neoliberal dünyada eğer eşitsizlik 1980'den beri izlediği yolu izlerse 2050 yılında dünyanın en üst %1'inin gelir payı (bugün yaklaşık %20'dir) %24'ün üzerine çıkabilir. Ancak dünyanın en yoksul %50'si bu senaryoda daha da yoksullaşarak gelir payı bu zaman diliminde %10'dan %9'a düşecektir (Alvaredo vd., 2019: 299). Neoliberalizmin eşitsizlikler içinde eşitsizlik yarattığı aşikâr olmakla birlikte bu süreci iyileştirme noktasında bir şeyler yapmak da elzemdir. Atkinson (2018) eşitsizlikle mücadele için bazı önerilerden söz etmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- Teknolojik değişimin yönü çok önemlidir. Karar alıcılar, teknolojik değişimi çalışanların istihdamını artıracak şekilde yeniliği desteklemesine ve teknolojinin hizmet tanımlamasının insani boyutunu göz ardı etmeyecek şekilde düzenlemelidirler.
- Devlet işsizlik sorununu çözmek için somut bir hedef belirlemelidir. Ücretlerin geçim standartlarına uygun bir şekilde ve

güvenceli bir şekilde olması önem arz etmektedir. Asgari ücretlerin belirlenmesi için bünyesinde sosyal paydaşları ve çeşitli STK’ları barındıran Sosyal ve Ekonomik Konsey kurulmalıdır.

- Devlet ülke tasarruflarının artırılması ve servetin adil dağılması için kişi başına tutulacak azami tahvili belirlemeli ve yüksek faiz oranını sağlamalıdır.

- Herkese yetişkinliğinde ödenecek parasal bir birikim (minimum miras) sağlanmalıdır.

- Devlet ilk alt gelir bandına kişisel gelir vergisinde Kazanç Geliri İndirimi uygulamasını getirmelidir.

- Yaşayan kişiler tarafından bırakılan miras, bağış gibi varlıklar artan oranlı vergi kapsamında ömür boyu vergilenmelidir.

- Bütün çocuklara belli bir (tatmin edici) miktarda çocuk yardımı ödenmeli ve bu tıpkı gelir gibi vergiye tabi tutulmalıdır.

- Sosyal güvenlik ve sosyal yardımların kapsamı genişletilmeli ve miktarı artırılmalıdır.

Sonuç

Neoliberalizmin tarihsel ve kuramsal boyutunu eleştirel bir perspektifte analiz etmenin ve bu bağlamdan hareketle özgün bir zeminde Han’ın görüşlerine yer vermenin akabinde sonuç bölümünde şu ana değin ele alınan hususların nihai aşamada kısaca değerlendirilmesinden ziyade, olası “çözüm” yollarının neler olduğunun/olabileceğinin değerlendirilmesi zaruri görülmektedir. Öyle ki Marx’ın “filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; oysa sorun onu değiştirmektir” mottosundan hareketle bu bölümde bizatihi önerilerin ön plana çıkarılması gerektiği düşünülmektedir. Zira hem eleştirel boyut hem de Han’ın yaklaşımları neoliberalizmi betimleyen/açıklayan bir ihtiva arz etmektedirler. Ancak sorunun bilinmesi bir sonraki aşamada, çözümün inşa edilmesi gerekliliğini beraberinde getirmektedir.

Bu bağlamda, dünya gelir eşitsizliğinin azaltılması ya da yoksulluğun ortadan kaldırılması için neoliberalizmin sorgulanması gerekmektedir. Alt gelir grubuna tabi ülkelerin yüksek büyümeleri belki ileride ülkeler bağlamında gelir eşitsizliğini azaltacaktır. Ama bir ülkenin büyümesi neoliberalizmin salt matematiksel hesaplarının sonucudur ve buna göre ülkenin refahının arttığı iddia edilir. Ancak ülke içinde gelirin nasıl dağıldığına bakılmaksızın salt niceliksel bir büyüme yoksulluğa dair olumlu bir tablo asla olmayacaktır. Dolayısıyla gelir ve servette adil olmayan bir dağılımı çözmek gerekir. Bunun için güvenilir ve şeffaf veriler temelinde demokratik katılımın sağlandığı sosyo-politik ve ekonomik müzakereler yapılmalıdır. Özellikle iyi eğitim bu müzakerelerin ilk hedefi olmalıdır. Finansal şeffaflıkla birlikte yüksek gelir gruplarının doğru bir şekilde denetlendiği yüksek gelirden yüksek oranlı vergi alacak şekilde düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Özellikle kamunun geleceğe dair yatırım yapma enstrümanı hiçbir şekilde elinden alınmamalıdır. Artan

özelleştirmeler bu süreci baltalamaktadır. Kaldı ki, vergi cennetlerinin artışı gelir dağılımındaki adalete dair çok olumsuz bir süreci beraberinde getirmektedir. Özellikle yoksul kesim için eğitimde fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Zengin elit sınıfın iyi eğitim aldığı bir dünyada neoliberalizmi ya da herhangi bir olguyu sorgulamaktan söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda iyi eğitimle, yüksek ücretlerin olduğu istihdam kaynaklarına erişim arasında bir pozitif korelasyon kurulabilir. Eğitimde sosyal bir ayrımcılık zaman içinde irksal ayrımları da doğuracaktır. Bu ise eğitim alma hakkına vurulan bir kettir. Bu anlamda eğitimde kamu kaynaklarının kullanımı çok önemli hale gelmektedir.

Ulusal servette kamunun payının artırılması gerekmektedir ki eğitim başta olmak üzere geleceğe dair adil yatırımlar yapılabilsin. Eğitimin yanı sıra çevre, sağlık, adalet, güvenlik ekonomi alanlarında kamunun geleceğe dair şeffaf verilerle kaynakları olduğuna dair güven vermesi gerekmektedir. Bu mevcut ve gelecekteki eşitsizlikle mücadele etme noktasında başlangıç için iyi bir motivasyon kaynağı olacaktır. Kamu kaynaklarının satılması aracılığıyla kamu borçlarını ödemeye bile yetmeyecek bir durum söz konusu iken bu tür politikalar temelsiz olacaktır. Böyle bir durumda kamunun fırsat eşitliği sağlamak üzere vatandaşları için atacağı adımlarda güvensizlik oluşturacaktır. Devlet kendini açıklamakta yetersiz kalacaktır.

Yazar Katkısı: Ferhat Apaydın %50, Samet Zenginoğlu %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind.

Author Contributions: Ferhat Apaydın %50, Samet Zenginoğlu %50.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Kaynakça

Akgün, D. (2014). *Kapitalizm Hasta Eder*. Ankara: NotaBene Yayınları.

Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2019). *Dünya Eşitsizlik Raporu*. (Çev. H. K. Cimitoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atkinson, A. B. (2018). *Eşitsizlik Ne Yapılabilir*. (Çev. Ö. Limanlı ve E. Kaya). Ankara: Efil Yayınevi.

Başkaya, F. (2010). *Çığırından Çıkış Bir Dünya: Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni*. Ankara: Maki Basın Yayın.

- Bayram, M. (2019). Militokrasiden Plütokraziye Benin Siyasetinin Metamorfozu. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 1(1). ss.68-79.
- Bentham, J., Pease-Watkin, C., Werret, S. (2016). *Panoptikon: Gözün İktidarı*. (Çev. B. Çoban, Z. Özarslan). İstanbul: Su Yayınları.
- Bourdieu, P. (2021). *Karşı Ateşler-Neoliberal İstilaya Karşı Direnişe Hizmet Edecek Sözler*. (Çev. S. Canbolat). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brown, W. (2021a). *Halkın Çözülüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. (Çev. B. E. Aksoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2021b). *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*. (Çev. B. Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çoban, B. (2009). Yeni Panoptikon Gözün İktidarı ve Facebook. *Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 10. ss.1-18.
- Çoban, B. (2008). *Küreselleşmenin Kara-Ütopyası: Gözün İktidarı, (Söyleşi: Ö. İşleyen), BİRGÜN Gazetesi*. Erişim tarihi: 29.08.2022. [https://www.academia.edu/1136947 /K%C3%BCreselle %C5%9Fmenin_Kara%C3%9Ctopyas%C4%B1_G%C3%B6z%C3%BCn_%C4%B0ktidar%C4%B1](https://www.academia.edu/1136947/K%C3%BCreselle%C5%9Fmenin_Kara%C3%9Ctopyas%C4%B1_G%C3%B6z%C3%BCn_%C4%B0ktidar%C4%B1)
- Fisher, M. ve Gilbert, J. (2013). Capitalist Realism and Neoliberal Hegemony: Jeremy Gilbert A Dialogue. *New Formation*. 80(1). ss.89–101.
- Fisher M. (2011). *Kapitalist Gerçeklik: Başka Alternatif Yok Mu?*. (Çev. G. Ç.Güven). İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Foster, J. B. ve Magdoff, F. (2014). *Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler: Kapitalizm ve Çevre Üzerine Bir Rehber*. (Çev: Ö. Aksakal). İstanbul: Patika Kitap.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri (1978-1979)*. (Çev. A. Tayla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fulberth, G. (2014). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, (Çev. S. Usta). İstanbul: Yordam Kitap.

- Gilbert, J. (2015). *'Neoliberalism' and 'Capitalism'—What's the Difference?*. Erişim tarihi: 27.08.2022. <https://jeremygilbertwriting.wordpress.com/2015/07/14/neoliberalism-and-capitalism-whats-the-difference/>
- Han, B.-C. (2020a). *İktidar Nedir?*. (Çev. M. Özdemir). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Han, B.-C. (2020b). *Psikopolitika – Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. (Çev. H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B.-C. (2020c). *Eros'un İstirabı*. (Çev. Ş. Öztürk). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B.-C. (2020d). *Şeffaflık Toplumu*. (Çev. H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B.-C. (2021a). *Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü*. (Çev. Ç. Tanyeri). İstanbul: İnka Kitap.
- Han, B.-C. (2021b). *Güzeli Kurtarmak*. (Çev. K. Filiz). İstanbul: İnsansanat.
- Han, B.-C. (2021c). *Yorgunluk Toplumu*. (Çev. S. Yalçın). İstanbul: Açılım Kitap.
- Han, B.-C. (2021d). *Zamanın Kokusu – Bulunma Sanatı Üzerine Felsefi Bir Deneme*. (Çev. Ş. Öztürk). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B.-C. (2021e). *Şiddetin Topolojisi*. (Çev. D. Zaptçioğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B.-C. (2022). *Palyatif Toplum Günümüzde Acı*. (Çev. H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015a). *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*. (Çev. E. Soğancılar). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015b). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. A. Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Karabulut, B. (2010). Dünyada ve Türkiye'de Think Tank Kuruluşları: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Gazi Akademik Bakış*. 4(7). ss.91-104.
- Lapavitsas, C. (2019). *Üretmeden Kâr Etmek: Finans Hepimizi Nasıl Sömürüyor*. (Çev. Y. E. Kaya). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- MacGregor, S. (2014). Only resist: Feminist Ecological Citizenship and the Post-Politics of Climate Change. *Hypatia*, 29(3). ss.617-633.
- Makarychev, A. ve Yatsyk, A. (2017). The Biopolitical Turn in Post-Ideological Times: A Trajectory of Russia's Transformation. (Ed. A. Kannike, M. Tasa ve E.-H. Västrik). *Body, Personhood and Privacy: Perspectives on the Cultural Other and Human Experience* içinde (ss.99-115). Tartu, Estonia: University of Tartu Press.
- Marx, K. (2021). *1844 El Yazmaları*. (Çev. M. Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morris, J. (2022). *Marx'ın Kavramları: Yabancılaşma*. (Ç. C. Şahin). Erişim tarihi: 24.08.2022. <https://www.dsip.org.tr/index.php/yayinlar/91-altust/1166-marx-in-kavramlari-yabancilasma>
- Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve 'Panoptikon' ile 'İktidarın Gözü' Göstergeleri. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*. 2(1). ss.22-29.
- Özel, H. (2009). *Piyasa Ütopyası*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Ruben, E. B. (2011). *İktisadın Unuttuğu İnsan*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Soysal, Ö. (2011). Habermas ve Foucault: Evrenselcilik ve Öznellik Üzerine Bir Tartışma. *Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*.
- Spencer, D. (2018). *Neoliberalizmin Mimarlığı: Çağdaş Mimarlığın Denetim ve İtaat Aracına Dönüşme Süreci*. (Çev. A. Terzi). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Swyngedouw, E. (2010). Impossible Sustainability and the Post-political Condition. (Ed. M. Cerreta, G. Concilio ve V. Monno). *Making Strategies in Spatial Planning* (ss.185-205). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Yılmaz, D., Akyüz, F., Ercan, F., Yılmaz, Koray R., Akçay, Ü., Tören, T. (2006). *Kapitalizm Küreselleşme Azgelişmişlik: Yapıcılar Türkü Söylüyor-II*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Extended Abstract

The present study analyzes and questions the phenomenon of neoliberalism. As a contemporary critical thinker, Byung-Chul Han's

thoughts on neoliberalism are incorporated within the framework of this interrogative approach. Byung-Chul Han (1959-...), a South Korean writer and cultural theorist, has been lecturing at the Berlin University of the Arts since 2012, and his explanations of various aspects of power, as well as his views on the consequences of the neoliberal world, provide compelling arguments. These arguments and proposed solutions are discussed in the content of the study.

Rather than producing goods and services that people need, capitalism produces whatever it can profit from and whatever people think they need and are willing to pay for. The point here is that if people need a real product and are willing to pay for it, capitalism will indeed produce it. However, this fact comes from the notion that capitalism will generate even worthless "items" if people are ready to pay for them. In this context, the functioning system of capitalism is based on the rate of profit and the accumulation of capital. Problems other than profit and capital accumulation (ethical issues, inequality, poverty, and so on) are irrelevant to capitalism. Capitalism is both a mode of production and an economic system. The present study focuses on neoliberalism, which is both the transformation of capitalism and its modern ideology. Neoliberalism has resulted in new surrenders of interests in the next stage, in addition to changing the world's economic, political, and sociocultural coordinates. In some ways, the emphasis on "surrender" here contains arguments that can be attributed to Han's viewpoints. Neoliberalism, which currently rules the world, has resulted in shocking levels of inequality. Inequality has increased globally, particularly in terms of income inequality, and it seems that it will continue to rise as long as this trend continues. When global inequality is examined across regions, generally Europe tends to be more equal, whereas the Middle East tends to be more unequal. In 2016, for instance, the 10% of Europeans with the highest income received 37% of the national income. In the Middle East, however, this figure is 61%. As can be seen, income distribution is unequal in Europe, but even more so in the Middle East. Furthermore, inequality manifests itself not only in economic terms but in almost every field. Income inequality, in fact, leads to inequality in all areas, particularly the social sphere. If rising inequality is not thoroughly analyzed, our planet will face a slew of economic, political, social, and environmental disasters.

Neoliberalism creates contemporary civilizations through concepts such as science, democracy, freedom, technology, and consumption, while also leading humanity to disasters through these concepts. Future generations, like today's, deserve to breathe clean air, drink clean water, live in green areas, have fertile and virgin lands, a nature that nurtures species, live on a planet free of chemical and nuclear waste, and live in a debt-free world. However, nonrenewable resources are being depleted at an alarming rate, renewable resources are being harmed to the greatest extent possible, and our planet is being irreparably damaged. Despite apparent environmentalist views and approaches to sustainable development, it is

believed that the dominant strategy here is to protect and sustain capitalism. Polluter punishment is essentially a massive class invention of capitalism. The right of wealthy elites to pollute the air and nature whenever they want is strictly class-based. It is easy to envision that the world's life will be shorter than capitalism's as long as this class inequality exists.

Byung-Chul Han has identified the structural factors that ensure the success of neoliberalism in the context of its manifestations in life. Human beings, he claims, are in a process that is directly related to the factors of growth, industrialization, and consumption in the neoliberal world. He compares neoliberalism's insatiable desire for expansion to the spread of cancer cells (*metastasis*). Sudden and rapid spurts of growth are similar to cancer cells, and in the end, this growth ambition prepares the economy for its demise. Since economic growth is measured quantitatively, it is presented to us as an indicator of prosperity regardless of the outcome of other developments (health, culture, income distribution, equality, clean environment, etc.). People have become almost disciplined as a result of this purely efficiency-oriented process. People must always strive to improve their performance in order to produce and achieve more. Han describes it as a shift from a "disciplinary society" to a "performance society." Individuals, rather than structural factors, are thus held responsible for their failures. In other words, neoliberalism breeds depressed people. As a result, humans evolve to the point where they either exploit themselves or allow themselves to be exploited. This situation could be viewed as an overlooked neoliberal success. Neoliberalism does everything possible to overcome the hurdles that stand in the way of progressing from exploitation-based inequality to more extreme inequality. While these issues have existed for a long time, there is no agreement on how to address them. However, acknowledging the problem's existence, diagnosing its root causes and steps, and resisting it can be the first step in this process. Furthermore, it would be beneficial to follow this path through collective research mechanisms to consolidate and disseminate knowledge globally. As a result, this study discusses the presence of neoliberalism, its historical and theoretical features, and Han's distinct opinions on these aspects, while paying attention to the situations in which solutions can be discovered.